

U V O D

Vera S. GAVRILOVIĆ

U srednjovekovnoj Srbiji medicinsko znanje se razvijalo na osnovima narodne medicine i pod uticajima koji su dolazili sa juga, iz Vizantije, a sa jugozapada, preko primorskih gradova, iz Italije, kao i iz ostalih zapadnih zemalja. Prema tome, razvitak medicine u Srbiji u Srednjem veku bio je sasvim u skladu sa opštim kulturnim prilikama. Srpski vladari, vlastela i gradovi, ukoliko nisu raspolagali lekarima iz lokalne sredine, dovodili su ih iz vizantijskih gradova ili nekih naših primorskih mesta, a često i iz Italije.

Medicini se posebna pažnja posvećivala u manastirima, kao kulturnim centrima, gde su prevedene antičke i srednjovekovne medicinske knjige i gde su se obrazovali lekari i za profani način lečenja. Ovaj razvitak, koji je išao uporedo sa evropskim, u velikoj je meri ometan turskim osvajanjem, kada, zbog oživljavanja plemenske i patrijarhalne kulture, dolazi i do obnove narodne medicine i pojave niza lekaruša, u kojima je bilo skupljeno narodno medicinsko iskustvo.

Izuzetak čine tri pojave:

1. Produžetak negovanja medicinske nauke Antike i Vizantije, obično prepisivanjem starijih rukopisa po manastirima.
2. Dalji razvitak medicinske kulture pod uticajem Zapada u primorskim gradovima, čiji su lekari i dalje odlazili u unutrašnjost pozivani obično od strane turskih vezira.
3. Stvaranje medicinske kulture u srpskim naseljima u Podunavlju od kraja XVII veka pod uticajem Austrije. Razumljivo da su se ovi uticaji preplitali i da je vršena uzajamna razmena iskustava.

Obnavljanjem srpske države dolazi i do obrazovanja naučne medicinske službe, javljaju se kvalifikovani lekari, stranci i domaći, mada se još primenjuje i narodna medicina.

U ovim okvirima stomatološke intervencije su dugo vršene tradicionalnim sredstvima, koja su se sporo usavršavala, kao i u ostaloj Evropi. Podaci koji o tome svedoče nisu malobrojni i, omogućuju da se dobije jedna opšta slika.

Srpsko srednjovekovno zubno lekarstvo nastajalo je pod uticajem vizantijske i zapadne medicine. Versko (kanonsko i apokrifno), kao i svetovno, negovano je

* Ovaj rad je rezime habilitacije autora za univerzitetskog nastavnika. Arhivska istraživanja su finansirana od Zajednice medicinskih naučnih ustanova SR Srbije, br. 9505.

uporedo sa naučnim zubnim lekarstvom toga doba. U našoj etnološkoj literaturi objavljeno je dosta zbornika narodnih lekova, tzv. lekaruša, u kojima je sakupljeno i narodno medicinsko iskustvo, obuhvatajući oboljenja usta i zuba.

Pored hirurga sa položenim ispitom iz hirurgije, bilo je polukvalifikovanih lekara, koji su posle položenog ispita pred sanitetskim vlastima, sticali sva zakonska prava da se mogu baviti lečenjem, a i nekvalifikovanih, koji su se pored svog berberskog zanata bavili dentalnim intervencijama i malom hirurgijom.

U našim starijim spomenicima hirurzi se nazivaju *medicus plagarum*, *chirurgus*, ali često i sa *barberius*. Zanimljivo je pomenuti da su oni svoje lekarske intervencije obavljali u berberskim radnjama, koje su nazivali botego ili statio, i da nisu napuštali svoj zanat radi sekundarnog lekarskog zanimanja, kojim su sticali ugled u društvu. Pored dentalnih intervencija, bavili su se malom hirurgijom i obdukcijama, a bili su i stručni članovi komisije za pregled leševa — *visum repertum*, bilo da je reč o nasilnoj smrti ili smrti zbog nepoznatog uzročnika. Njihov rad se nazivao *ars barberia et chirurgica*.

O njihovom radu, pravima i dužnostima ima dosta podataka, posebno u bogatoj arhivskoj građi primorskih gradova.

BOKA KOTORSKA

Kotor je i za vreme dinastije *Nemanjića* (1186—1371) predstavljao najveću luku Srbije, preko koje je dopirao zapadni uticaj na našu medicinu. Već u doba kralja Stevana Dečanskog (1196—1228), cara Dušana (1331—1355), i cara Uroša (1355—1371) Kotor ima svoju apoteku, apotekara, dva lekara i hirurga — berberina (zubnog lekara), o čemu nam govore spisi Kotorskog arhiva.

Između lekara i hirurga u starom Kotoru postojala je razlika ne samo u pogledu stručnih kvalifikacija, već i u pravima i dužnostima. Lekar i apotekar su, zajedno sa članovima Velikog i Malog veća, prema propisima gradskog Statuta, birani svake godine o Đurdevdanu, dok se na hirurge ovo nije odnosilo.

Kao lekari i apotekari, i hirurzi-berberi su se u starom Kotoru približavali plemićskom staležu, o čemu nam, između ostalog, govori i XI glava kotorskog Statuta, gde se kako za vlastelina, tako i za hirurge-berbere za izvesne krivične prestepe, predviđa smrtna kazna odsecanjem glave, dok je za obične građane bila predviđena smrtna kazna vešanjem. Hirurga-berbera bilo je mnogo više nego lekara, i dok je lekara plaćala opština, hirurzi-berberi su uglavnom radili privatno. Upravo iz tih razloga njihova je uloga u lečenju gradskog i seoskog stanovništva bila mnogo veća.

Na osnovu sudsko-notarskih (1431—1652) i upravno-političkih (1684—1814) knjiga Kotorskog arhiva, dobija se jasna slika o radu hirurga-berbera na polju srpske stomatologije.

Najstariji pomen o hirurgu-berberinu domaćeg porekla koji se bavi dentalnim intervencijama, potiče iz 1332., za vreme vladavine cara Dušana. To je *Mario de Antibario*, „*medico cirusico in Catharo*“. Zatim se pominje *Magister Paulus*, „*barberius de Barleta, salariatus comunitatis Cathari*“, kao i mnogi drugi. Isto tako nailazimo na hirurge-berbere i u Budvi, Prčnju, Perastu, Herceg Novom i celom području Boke Kotorske, koji uspešno obavljaju stomatološke intervencije.

I u testamentima Kotorskog arhiva nalazimo zanimljive podatke. Tako, na primer, *dr Pietro Ainesi*, „*medico et cerurgico di questa citta*“, ostavlja u testamentu svome kumu apotekaru Tuliji Smakji svoje hirurške instrumente „*tutti il ferri et ordegni attinenti alla professione di cirurgico con la sua busta*“, kao i srebrni instrument za zube „*curadento d'argento*“, kao nagradu što ga je negovao za vreme bolesti.

Dešavalo se, međutim, da su u nedostatku lekara i hirurga dužnosti gradskog fizika često obavljala nestručna lica. Tako je tokom 1749. tu dužnost vršio jedan priučeni kaluder franjevačkog reda iz Prčnja. Opština se žalila Magistratu saniteta (Magistrato alla Sanita) u Veneciji na postupak kotorskog providura, i bolničar je vraćen u Prčanj, a Kotoranima je saopšteno „da sami sebi nadu lekara, jer ako obezbede materijalne sredstva, mogu dobiti za lekara i profesora medicine“.

Osim Grbljanskog statuta, u Boki Kotorskoj nije do XVI veka bilo nekih naročitih propisa kojima bi se regulisao domen rada hirurga i lekara i koji bi određivali njihovu stručnu odgovornost. Zato je bilo mnogo zloupotrebe od strane nadrilekara, a izgleda, i od strane hirurga i apotekara, jer je 22. januara 1699. kotorski providur izdao naređenje kojim se pod pretnjom stroge kazne zabranjuje mešanje nestručnih lica u lekarske poslove. Ovo se odnosilo i na hirurge i apotekare, koji samo u slučaju bolesti gradskog fizika, mogu lečiti bolesnike, i to pošto dobiju dozvolu za to. Tek 28. aprila 1711. naredbom Karla Pisanija, generalnog providura Dalmacije i Albanije, bilo je rešeno pitanje delokruga rada hirurga-berbera kako u pogledu zubne, tako i u pogledu opšte medicine. Svaki slučaj je morao biti prijavljen vlastima. U suprotnom, predviđala se kazna od 50 dukata. Ovakva odluka donesena je i ranije, 6. septembra 1680., kada je kotorski providur izdao naredbu kojom se nekvalifikovanim licima zabranjuje lečenje.

I pored toga u Boki Kotorskoj su bili na glasu empirici Marko Giljača, Krsto Medigović, Lazo Gorokuća, Mitar Merdanović, a među „prenumerantima“ za srpsko-dalmatinski magazin za 1830. nalazi se Andrej Živaljević „puškar i zubovadac“.

SRPSKA NASELJA U AUSTRIJI

U srpskim naseljima u Austriji postojali su opštinski i privatni hirurzi-berberi, koji su se sve do kraja XVIII veka nazivali hirurzima, a dozvolu za rad dobijali posle položenog ispita pred sanitetskim vlastima.

O privatnim hirurzima-berberima ima mnogo podataka. Neki od njih su polagali ispit pred gradskim fizikom, dok drugi to nisu, usled čega je dolazilo do zloupotrebe, jer su se mešali i u druga područja medicine i nedozvoljenim intervencijama samo štetno delovali.

Postojale su razlike u načinu dobijanja kvalifikacija za zvanje hirurga u civilnoj i za isto zvanje u vojnoj službi. Vojni hirurzi su se, pre osnivanja Jozefinske hirurške akademije, 1788. osposobljavali putem raznih tečajeva, dok su civilni hirurzi morali da provedu određeno vreme na praksi u bolnici, kod hirurga ili lekara, pa su tek posle položenog ispita pred vojnim lekarom, a docnije pred gradskim fizikom, mogli da otpočnu sa radom. Za školovanje vojnih hirurga postojali su do 1781. naročiti šestomesečni tečajevi posle kojih su dobijali zvanje višeg vojnog bataljanskog hirurga (*Batallons-Ober-Chirurgen*). Zatim su odlazili na jednogodišnju praksu u trupu ili u civilnu službu, i time stekli pravo da se upišu na viši lekarski dvogodišnji tečaj (*Akademischen zweijährigen Lehrkurs*), gde su im predavali štapski lekari.

Udruženje hirurga (*Compagnia chirurgialis*) osnovano je u Novom Sadu 1748, a docnije, 1764. pominje se hirurški esnaf: „*Coetus chirurgicus libere et regia civitatis Neoplatinsis magistratorum*“.

Među hirurzima-berberima bilo je vrlo uglednih ljudi, kao što je, na primer, Miloš Milojević, koji se pominje u Novom Sadu 1748. kao doseljenik iz Srbije (Šapca), gde se bavio dentalnim i malim hirurškim intervencijama. Radio je

prvo u Petrovaradinu, a docnije je prešao u Novi Sad, gde je i umro 28. decembra 1784.

Isto tako ugledan hirurg-berberin bio je i Marko Grečeski, rođen oko 1728., koji je 1748. došao u Novi Sad iz Kalfata u Rumuniji.

Poznati su i Lazar Matić iz Sent-Andreje i dva Novosađanina, Pavle Petrović i Jakov Nikolić. Za pomenutu petoricu hirurga-berbera kaže se da su kod stalnog lekara Vinklera položili ispit — „*quoad exteriores curos*“. Jozef Rudi, novosadski senator, bio je ne samo gradski hirurg, nego je držao i berbersku radnju, u kojoj je vršio dentalne intervencije. On je januara 1763. posle težeg bolovanja, izvestio Magistrat da zadržava za sebe samo zvanje gradskog hirurga, a da berbersku radnju prenosi na drugog. Magistrat mu je odobrio, s motivacijom da se time ne povećava broj berberskih radnji, pa se, prema tome, ne nanosi nikakva šteta lokalnim hirurzima.

Postojali su i ugovori o zajedničkom poslovanju. Tako su, na primer, dva novosadska hirurga Miloš Milošević i Marko Petrović zaključili 1757. ugovor sa hirurgom Nikolićem iz Zemuna, da sve što zarade dele na jednake delove. Ugovor je bio zaključen na tri godine, ali su se hirurzi već posle godinu dana razišli, pa je Nikolić zatim uzeo za ortaka Stojana Jovanovića.

Godine 1761., kada je počelo ubrzano organizovanje cehova, novosadski hirurzi obe vere podneli su Magistratu predlog Uredbe, da bi Magistrat stavio na njega svoje primedbe. Tu, između ostalog, piše:

„Hirurzi udruženi dobivenom kraljevom privilegijom jesu od katolika: Jozef Rudi, Jovan Đerfi i Franc Flajšer; a od pravoslavni: Vasilije Mihajilović, Miloš Milivojević i Marko Grečeski. Ovi će birati starešinu i zamenika mu. Kod starešine će se nalaziti privilegije, u blagajni ili u kovčegu zatvorenom dvema nejednakim bravama, od kojih će jedan ključ stajati kod starešine, a drugi kod zamenika. Na dan sv. Kuzmana i Damjana, koje ovaj esnaf bira za svoje patrone, držaće se glavna godišnja skupština, koja će birati novog starešinu i zamenika mu, ili će potvrditi dosadašnjega.“

Ovaj predlog sadrži dvanaest poglavlja. Tri godine posle donošenja predloga ceh je našao za potrebno da dopuni svoju Uredbu još jednim sporazumom.

Petnaestog septembra 1764. pod predsedništvom senatora i gradskog kapetana Mihaila Raškovića, u prisustvu komesara hirurškog ceha, senatora Jozefa Rudija, složili su se hirurzi pravoslavni i katolici da, uz odobrenje pomenutih senatora, starešinstvo u cehu bude po alternativni: one godine kada pravoslavac postane starešina zamenjivaće ga katolik, i obratno. Sama kandidatura garantuje: u godini u kojoj starešina treba da bude pravoslavac kandidovaće se samo trojica pravoslavni hirurga.

Iz 1768. nalazimo zanimljiv dokument o inventaru jednog hirurga-berberina, Arsena Popovića, inače zvanog Vasiliko berberin, u kome, između ostalog, stoji: „klešta i čuskije što se zubi vade (kupio Miloš Milojević)“.

Prema normativu iz 1770. dužnost opštinskih hirurga-berbera sastojala se u ukazivanju prve pomoći, u dentalnoj i hirurškoj intervenciji. Svaki slučaj imao se prijaviti Magistratu radi kažnjavanja izazivača povrede i njenog lečenja. Lekovi su morali biti u ispravnom stanju; hirurg je smeo držati samo one lekove za koje mu je dao dozvolu lekar, a prodavao ih je po utvrđenoj ceni. Tu su bili obuhvaćeni i lekovi za lečenje zuba. Instrumenti su morali biti ispravni. Godišnja plata bila mu je 150 forinti i 6 hvati drva. Za prvi pregled naplaćivao je deset krajcara, a za sledeće po pet.

I među dokumentima zemunskog Magistrata nalazimo mnogo molbi opštinskih hirurga, da im se dozvoli otvaranje berberskih radnji, pošto su se bavili uporedo i jednim i drugim zanimanjem.

I u Zemunu su prvi zubni lekari bili berberi. Tokom 1753. i 1754. nailazimo na podatke o hirurzima-berberima Brnji Nikoliću i Mići berberinu. Docnije, tokom 1769. pojavljuju se četiri Srbina i dva Nemca koji obavljaju dentalne intervencije. Od 1767. do 1790. ima ih šesnaest, i to četrnaest Srba i dva Nemca.

U testamentu hirurga-berbera Brnje Nikolića pominju se, između ostalog, „četiri instrumenta za vađenje zuba, dva ormarića za lekove i 18 kupica od tuča“.

Ovi zemunski hirurzi-berberi imali su svoje udruženje, u koje su svi bili učlanjeni, a koje se zvalo: *Das chirurgische und Barbier Mittel za Semlin*. U njemu se od 1782. pominje kao član Franc Basilković, hirurg „*examinirter und approbirter chirurgus*“, a 1818. hirurg Szombetty, koji se potpisuje kao „*Privat-Arzt*“.

Godine 1784. Udruženje je posedovalo u gotovom novcu 193 forinte i 32 krajcare, a izdaci su iznosili 22 forinte i 12 krajcara. Godine 1844. u blagajni je bilo 109 forinti i 13 krajcara, a izdaci su iznosili 45 forinte i 55 krajcara.

I u Sremskim Karlovcima imali su berberi svoje esnafsko udruženje već 1772, a možda i ranije. Na njihovom pečatu je stajalo: „*Gremum chirurgorum Militaris Comunis, Carlovci, 1772*“, a njihov starešina potpisivao se, 1822, kao: *Ober cech maistor*. Iz uverenja koja su im izdavana vidi se da su vršili razne dentalne i hirurške intervencije, čak i obdukcije.

Berberi Sima i Mitar pominju se 20. jula 1769., a 1803. berberski majstori Josef Geršić i Jovan Topalović. U 1804. bilo je šest berberskih majstora, a 1826. pominju se Jovan Kostić, Joza Geršić, Jovan Topalović i Ignjac Štajner. Svi vrše dentalne intervencije. Tokom 1832. bilo je šest berbera: Jozef Geršić, Stevan Honoranj, Jovan Kostić, Gligorije Popović, Ignjac Štajner i Peldija Kapatović. Podaci kojima raspoložemo govore nam da je 1851. bilo sedam berbera, između ostalih, Proka Marinković i Pavle Petrović.

Hirurški ceh u Petrovaradinu izdao je 5. oktobra 1820. Gligoriju Petroviću iz Karlovaca uverenje da je izučio hirurgiju kod Antonija Singera, a proveo je na obaveznom radu: dvadeset nedelja u Petrovaradinu, osam nedelja u Karlovcima, pet meseci u Temišvaru, dvadeset nedelja u Osijeku, pet nedelja u Beču, četiri meseca u Jaurinu i deset meseci u jednom mestu nečitko napisanom.

Pošto je navršio 25 godina i izučio zanat, isti berberin moli da mu se dâ majstorsko pravo, jer su ga varoški lekari ispitali i našli da je sposoban za vršenje manjih hirurških operacija i dentalnih intervencija. Generalna komanda je to dozvolila.

Berberima-hirurzima bile su dozvoljene samo dentalne i manje hirurške intervencije. Međutim, oni su prelazili granice dozvoljenoga, pa su ih lekari optuživali zbog toga. Tako je fizik Furijaković podneo 21. jula 1807. tužbu protiv berbera, u kome moli Magistrat:

1. „... da se tim nezalicama zabrane hirurške operacije, i da im se dozvole samo onda kada fizik ili hirurg naredi, u protivnom slučaju da im se ne samo kaznom zapreti, već da se s njima postupi prema veličini štete koju učine“;
2. „... da se drže propisane takse ili da im se dozvoli dvostrka taksa kad u bolesnikovom stanu rade“.

Hirurg Kaucki — 20. oktobra 1825. podnosi tužbu Magistratu, u kojoj navodi da se u karlovačkim berbernicama neznačajki operiše: „vade se zubi, pušta se krv iz vena, stavljaju se pijavice i roščići...“, da zubna ekstrakcija i venesekcija

„prouzrokovati veliku nesreću“, o čemu se on uverio. Pošto berberi nisu „aprobirani“ lekari, nemaju pravo da vrše intervencije koje spadaju u delokrug ispitanih lekara, zato moli Magistrat da skine hirurške table sa berberskih radnji i da im zabrani operacije.

Berberski esnaf u Novom Sadu se 30. februara 1853. žali Magistratu trgovine i industrije na nezgodnu naredbu Zemaljske vlade Vojvodine od 17. avgusta 1852., po kojoj se ubuduće berberski zanat u gradovima dozvoljava samo onim koji su, pored kvalifikacija nabrojanih u privremenoj uredbi o zanatima, u stanju „iskazati svedodžbom kakvog hirurškog zavoda da su apsolvirali hirurškijske studije.“

Godine 1876. Gradski fizikat Novoga Sada podnosi Magistratu spisak 16 hirurga-berbera koji se bave dentalnim intervencijama. Pored berbera pominju se i empirici, koji vrše, takođe, dentalne intervencije. Razlika je između njih u tome što su berberi bili organizovani u cehove i dobijali zvanje od majstora ili hirurga, dok su empirici sticali zvanje bez sistema i nisu bili organizovani.

Bilo je i školovanih lekara, čiji je zadatak bio da vode računa o tome da hirurzi, berberi, apotekari i primalje ispravno obavljaju svoju dužnost, tj. da ne zalaze u njima nedozvoljena područja medicine.

Godine 1845. berberski esnaf je zamolio Magistrat da se u Novom Sadu, kao i u drugim gradovima Srbije, ograniči broj hirurga-berbera, srazmerno broju stanovnika. Magistrat je dao saglasnost da u Novom Sadu umesto dosadašnjih 24, bude samo 12 berbera, ali da se redukcija izvrši tek izumiranjem hirurga-berbera.

Posle bune 21. februara 1850. mnogi berberi-hirurzi bili su opljačkani i uništeni. Među onima koji podnose molbu Magistratu nalaze se: Simeun Gregorijević, Jozef Horvat, Stevan Škara, Lazar Rac (Srbin), Nikola Nedeljković, Petar Petrović, Georgije Panajotović, Mihailo Petrović, Miloš Miodragović i Jovan Bogojević. Oni se pozivaju na Uredbu od 2. decembra 1845. po kojoj u Novom Sadu „više od dvanaest berbera-hirurga ne može biti, i budući da je čislo naših majstora potpuno, tako ni ovdašnji sin izučeni primati se ne može, ništa manje strani“. I da bi Magistrat prema tome, „inostranim, ovde nahodećim se kal-fama, po imenu Jovanu iz Karlovaca i Vasiliju iz Bečeja, po nalogu privilegije koje još poseduje, dok se novi zakon ne donese, zabranio raditi i u njihovo otečestvo in uputio“.

SRBIJA

U gradovima Srbije, hirurzi-berberi su takođe zubni lekari toga doba. Ovo je uslovljeno političkim prilikama u kojima su živeli Srbi na ovoj teritoriji, gde posle propasti srpskih država srednjeg veka i najezde Turaka i naša zubna medicina prestaje da postoji u evropskom smislu, do početka XIX veka.

Za vreme Karadžđa medicinske prilike u Srbiji bile su loše. Umesto lekara, i tu imamo hećime i vidare, koji su lečili i vadili zube. U ustaničkoj Srbiji sve do 1819., nije bilo diplomiranih lekara.

Emerik Lindenmayer, jedan od prvih organizatora zdravstvene službe u Kneževini Srbiji, u svojoj knjizi: „*Serbien dessen Entwicklung und Fortschritt im Sanitäts Wesen mit Andeutungen über die gesamten Sanitet verhältnisse im Oriente*“, objavljenoj u Temišvaru 1876., prikazujući istorijski razvoj i stanje sanitetskih prilika i zdravstvene zaštite u tadašnjoj Srbiji, navodi da su se berberi, zajedno sa lekarima, bavili dentalnim intervencijama, sanirali frakture i luksacije, a zvali se kaloiatri (dobri lekari).

Za vreme vlade kneza Miloša Obrenovića (1815—1839), stanje se nije mnogo popravilo, jer su kaloijatri i dalje vršili dentalne intervencije, zajedno sa hirur-zima-berberima.

Polovinom prošlog veka osnovana je u Beogradu Velika škola. Misao o osni-vanju tečaja pri ovoj školi za izučene berbere preneli su lekari iz Vojvodine i pro-fesori Liceuma u Beogradu. Prvi je pokrenuo to pitanje i organizovao prve tečajeve slušalac Bečkog univerziteta dr Aćim Medović.

Godine 1867. držao je predavanja na Velikoj školi za izučene hirurge-berbere. Posle završenog tečaja kandidati su polagali ispit i dobijali dozvole za rad. Sva ta predavanja dr Medović je štampao 1869. pod naslovom: „Male hirurgijske usluge i prva pomoć u povredama tela“. To je bila prva štampana knjiga te vrste kod nas. Javila se zbog nedostatka odgovarajuće stručne literature, kao i zbog nedo-statka diplomiranih lekara.

Slika 1. Dr Aćim Medović (1815—1893)

Treće poglavlje knjige autor posvećuje jednoj od najčešćih dentalnih inter-vencija, ekstrakciju zuba, smatrajući da zubi, kao i drugi delovi tela podležu bo-lestima, i samim tim prestaju vršiti određenu funkciju za koju su namenjeni „... nego su vilici, jeziku i okolini, a drugaš i ostalom telu na dosadu, kad ma-nju, kad veću, a gdešto onoliku, da se kao islušni i dosadnji moraju ukloniti, tj. izvaditi. Al'ni onda ne mogu se svagda izvaditi, a da se tome ne naškodi“.

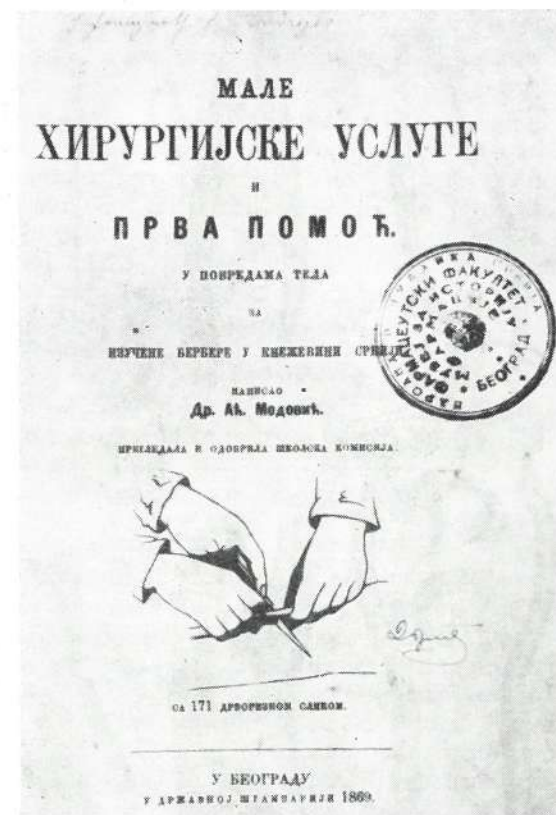
Od instrumenata za ekstrakciju zuba upotrebljavana su razna klešta, ključevi i kozje noge. Postojala su specijalna pravila za rukovanje dotičnim instrumentima.

Ključ se sastojao od ručice, držalje, brade i kuke. Ručica se pravila od drveta, roga ili metala, i bila je raznog oblika. Važno je bilo da bude duga i jaka kolik^o treba. Bila je učvršćena na donjem delu držalje. Držalja (telo ključa) predstavlja oblu čeličnu šipku, dugu 3—3,5 cola. Brada ključa je debela, četvorougla pločica od čelika, na prednjem delu držalje, pod tupim uglom. Jedna joj je ivica slobodna

i malo deblja, zarezana je, i služi kao hipomohlion. Kuka ključa je isto što i jedna polovina od kljuna klešta. Na jednom kraju je savijena i utvrđena u bradu, a na drugom, slobodnom, polumesečasto je isečena, sa dva šiljasta vrha, da bi mogla čvrsto uhvatiti zub. Ona za korenje zuba je u tom delu zaokružena.

Razlikovao je prave i krive ključeve. Prvi nisu za zadnje zube, jer ih ne mogu obuhvatiti kako treba. Za vađenje molara služili su krivi ključevi.

Da bi se ključ mogao upotrebiti za vađenje zuba, ručica mu se morala ut-vrditi na donjem kraju, a na gornjem se kuka podešavala prema položaju zuba

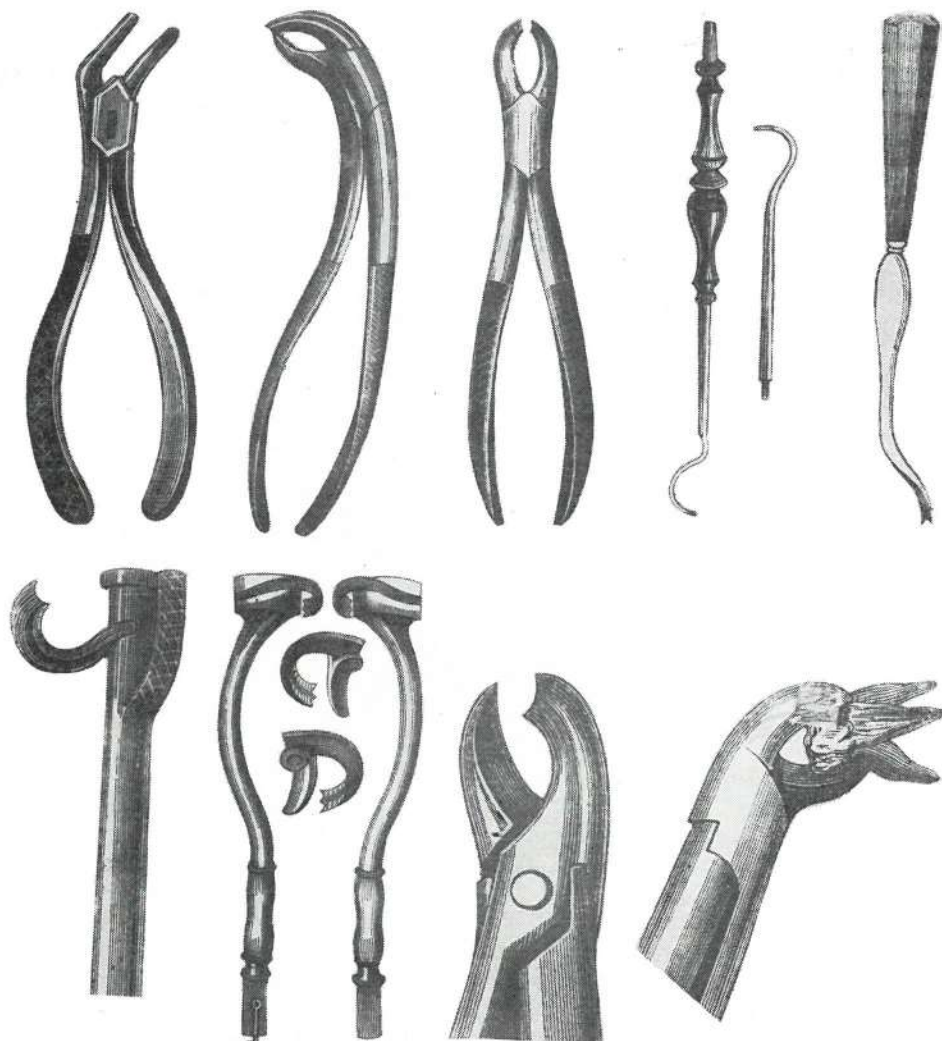

Slika 2 Naslovna strana „Male hirurgijske usluge i prva pomoć u povredama tela“ dr. Aćima Medovića (Beograd 1869)

koji je trebalo vaditi. Zatim se brada ključa naslanjala na zubni žlebić, a kuka se prebacivala na drugu, zdravu stranu zuba, i tu se stavljala između vrata zuba i desni, tako da bi mogla čvrsto uhvatiti zub. Ključ se pomerao kada mu se dr-žalja pokrene u pravcu osovine, nasuprot vrha kuke.

Kozja noga se sastojala od ručice, držalje i noge. Ručica je 3—4 cola dugačka i pravila se od drveta, dok je držalja obla čelična šipka, čiji je prednji kraj koso savijen, pljosnat, i na vrhu rascepljen, tako da liči na koziju nogu.

Zonda se mogla savijati prema potrebi, a služila je da se ispita da li je zub oštećen.

Slika 3—11. Instrumenti za ekstrakciju zuba

Klešta su predstavljala instrument sa dva oziba, na kojima se razlikuju ručice, skoba, kljun i zupci.

Ručice su najduži deo klešta, obično savijene, sa spoljašne strane hrapave, da bi se bolje mogle držati u ruci. Skoba je onaj deo gde se ručice sastavljaju, a ujedno je to i oslonac za obe ručice. Kljun na kleštima je ispod skobe, i on može biti prav

ili kriv. Obe pole kljuna podešene su prema veličini zubne krune, tako da je nigde ne dohvate, pošto se zub, sme uhvatiti samo za vrat, kada se ekstrahira. Zupci se nalaze na kraju polumesečaste ivice svake polovine.

Klešta su bila: prava za prednje zube; kriva za stražnje zube; zatim klešta za vađenje prednjih i zadnjih samljevača valjasta, klešta za zadnje donje samljevače i klešta za korenje i krnjatke

„Zubi su zato da preseku, rastrgnu i samelju, tj. sažvaću piću. Prema tome se dele na sekutiće, vukotiće i na kutnjake“.

Na zubu su razlikovali krunu, vrat i koren. „Kruna je zubu onaj deo što se vidi, beli i stakli iznad desni. Donji deo, što mu je uglavljen u vilicu u naročitu čašicu ili žljeb, zove se koren, a vrat od zuba kaže se onaj deo gde se koren i kruna stiču i za koji svud okolo desni naležu“.

„Od vrha korena pa do nasred krune ima u svakoga zuba kanal, na koji ulazi nerv, što oseća, i krvne žilice, što zube ishranjuju“.

Indikacije za vađenje zuba:

1. „... kad mu se iza oštrog zapaljenja oko korena gnoji. Početak tom zapaljenju, koje obično biva revmatične prirode, dolazi od nazeba, prozebljih mokrih nogu i koje se kod dece retko kad, no od 5. ili 7. godine života dosta često pojavljuje; bolovi bivaju ili tupi ili sevaju bez prestanka, dopiru do uha, a često se šire i po glavi i drugim mestima, pa uz to pokaže se jeza, a naskoro zatim i vatra u celom telu osobito uveče“. „... u takvim i time podobnim važnim slučajevima, gde uostalom berberin ima uzroka da sumnja o onome šta bi trebalo da radi, treba uvek da se obrati lekaru za savet“.

2. „... Kad se u korenu zuba uleže sporo zapaljenje, pa ne prolazi, a poznaje se po žestokom bolu, koji se oseti kad se zub dodirne kakvim oruđem, ili kad na nj dođe što hladno, pa odmah zatim vruće, ili obrnuto; dalje, bolesniku se čini da mu je zub duži i da se njija, a gdešto je normalan, ili u duplji“.

3. „... Kad su zubi šuplji (karijozni). Karijoznost postaje u zuba ili iznutra, pa se širi napolje, ili spolja, pa se širi unutra. Zub počne od tog mesta da crni i da se kruni. Kad stane iznutra da se jede, koje je drugdaš vrlo teško poznati, onda on pritiskuje i draži nerve, a otuda javi se žeštok bol kao i sa sprog zapaljenja. Ako pak zub stane da se jede, onda se kruni na takvom mestu, promeni prirodnu farbu, ona izgubi svoju sjajnost, gleda na tom mestu pomrče, pocrni, gdešto, ali mnogo rede, pobeli ili požuti, pak naskoro iza toga — kad ranije, kad docnije — počne zub odatle malo po malo da se krši, te drobeći se ovako, postane šupalj. I taj se postanak drugdaš teško daje raspoznati, npr. kad se karijoznost izleže na zadnjoj kruninoj površini, ili između dva zuba. Zubni lekari ispituju te strane malim, jako uveličavajućim ogledalcetom i naročito zondom. Karijoznost potire zube ili što se kruše na suhe komatiće, ili što trule vlažno i sa jakim zadržanom. Ovaj potonji rod karijoznosti od koje zubi obično brzo i nezdravo propadaju, zove se vlažna, onaj prvi suha karijoznost. Suha karijoznost može drugdaš i da se ustavi za neko vreme, npr. kod prednjih zuba, štoviše može i sasvim da se ukloni kad se na vreme opilji; no, to piljenje je posao zubnih lekara. Od suhe karijoznosti krune se zubi obično vrlo sporo, donekle i bez ikakvog bola, ali bez prestanka, tako da od zuba u vilici najzad samo zubni koreni ostanu, povrh kojih se desni razastru, pa ih pokriju. Uz ovo valja još da primetimo, da karijoznost od jednog zuba koji je šupalj, vrlo lako prelazi na druge, koji su blizu njega. Da se ovo, što naprasno biva, prodohrani, treba karijozni zub izvaditi; ovo valja osobito onda činiti kad se prvi prednji kutnjak načne, da se spase pasji zub što je do njega.“

4. „... Kad su zubi znatno egavi, bilo napolje bilo unutra, ili pak na drugu koju stranu, pa sprečavaju govor i žvatanje i grde usta.“

5. „... Kad krnjavi, pa stoga hrapavi i oštri zubi, ili šuplji krnjatci, koji ne mogu da se zakruže pilicom, draže i žuljaju jezik i ono što je okolo njega. Takvi zubi i krnjatci nisu ni za što, već samo neprestance nadražuju žlebiće i okolne delove, izazivaju sporo zapaljenje, povremeni otok u vidu crvena vetra u dotičnoj strani lica, a docnije i ozbiljnija zla u vilici, te stoga se moraju povaditi.“

6. „... Kad su mlečnjaci stalnim zubima na putu utoliko da ovi ne mogu da probiju, ili bi probijajući pored njih morali na krivo rasti.“

Kontraindikacije za vađenje zuba:

1. „... Kad u ustima ima poljačine (skorbuta)“.

2. „... Kad se desni odvajaju od zuba što se streš nagomilao oko njih, kao što toga dosta često biva u docnijoj dobi života mnogim zubima na štetu i propast. Takvi zubi ne vade se zato što se od streša mogu očistiti kako treba, a time i očuvati. No, to čišćenje nije posao izučenih berbera, nego zubnih lekara.“

3. „... Kad su ljudi koji hoće da im se izvadi zub takve naklonosti da im se krv može teško zaustaviti.“

4. „... Kad ima kakav opak otok na vilici“.

5. „... Kad bolesnik strada od sevajućih bolova, koji počinju u licu, ili dolaze od bolovanja uha, desni, ili sa stalozena streša.“

6. „... Kad zubobolja dolazi od nasrtaja krvi ili nervne nadraženosti, kao što biva kod mladih devojaka, mladih i trudnih žena. Ta zubobolja odvaja se od one zubobolje, koja dolazi od zapaljenja time:

a) što se javlja čas na ovom, a čas na onom zubu;

b) što bol ne biva veći kad se zub dodirne ili kućne kakvim orudem;

c) što zub, koji boli, nije ni u čemu kvaran.

Protiv takve zubobolje pomažu sredstva za čišćenje što ih naređuju lekari, a obično pomaže i parenje nogu u vrućoj vodi.“

Svakog bolesnika treba prvo saslušati, zatim tačno ispitati pomoću ogleдалa i sonde. Posle se sazna što se „ogledalom može dokazati, tj. pronađe zub, koliko oštećen, od koje je fele, gde i kako stoji i šta se iz svega toga može izvesti. Valja odmah odrediti kojim će instrumentom, pa i kojim pravcem najshodnije da se izvadi.“

Kada se zub vadi treba paziti:

„da se uvek pravi zub uhvati instrumentom“;

„da se zub, ili koren, što je moguće dublje uhvati“;

„da se istiha i smotreno poteže“;

Pošto se zub izvadi treba:

„zaustaviti krv... obično je hladna voda dovoljna za to“;

„treba razgledati da se čašica ne bude raširila, slomila, izdrobila“;

Pri vađenju mogu nastati ove nezgode:

„kad se radi ključem, može da odskoči kuka“;

„kad se izlomi kruna, treba i koren izvaditi“;

„kad se nažulje desni“;

„kad se zdrav zub umesto bolesnog izvadi“;

„kad se ugame ili prebije vilica“;

„kad se zub koji se izvadi proguta“;

„kad zub zapadne u grkljan ili dušnik... hitno se obratiti, kod svih navedenih slučajeva, zubnom lekaru“.

Svoje zubne intervencije ovi hirurzi-berberi obavljali su u berberskim radnjama. Pored zubarske stolice, na zidovima su obično visile police, na kojima su se nalazili instrumenti za zube (klešta, ključevi, zonde, kozje noge i zubna ogleдалa). Osim toga, nalazio se uvek lonac sa vreloom vodom, u kome su iskuvavali svoje instrumente. Na ekserima, ukucanim u zidove, visili su peškiri i zavojni materijal. Tako su, uglavnom, izgledale ove berberske ordinacije.

ZAKLJUČAK

1. Prvi zubni lekari u Srbiji bili su hirurzi-berberi. Razvoj zubnolekarskog rada u Srba bio je sličan razvoju u ostalim evropskim zemljama do gubitka političke samostalnosti srpskih država srednjeg veka. Međutim, najezdom Turaka postaje neujednačen, u zavisnosti da li je pod uticajem Italije (Boka Kotorska), Austrije (srpska naselja u Austriji) ili Turske (uža Srbija).

2. Hirurzi-berberi bavili su se ekstrakcijom i lečenjem zuba sve do prve polovine XIX veka, pošto do 1819. nije bilo diplomiranih lekara u tadašnjoj Srbiji.

3. Sama činjenica da se njihov rad u obnovljenoj srpskoj državi stavi pod nadzor sanitetskih vlasti, može se protumačiti kao posledica njenog medicinskog progressa, jer već pedeset godina posle oslobođenja Srbije od Turaka, usled povećanja broja diplomiranih lekara, uloga „narodnih“ lekara gubi svaki značaj.

4. Istovremeno u srpskim naseljima u Austriji zubno lekarstvo se sve više koristi savremenim naučnim rezultatima zapadne medicine, tako da i tu polovinom XIX veka iščezavaju ostaci nenaučne medicine.

5. U trećem poglavlju knjige: „Male hirurzijske usluge i prva pomoć u povredama tela“, dr Medović govori o indikacijama za ekstrakciju zuba, koja se ne mogu prihvatiti u potpunosti, sa aspekta današnje stomatologije:

1. U prvom poglavlju autor govori o infekciji, apscesu sa opštim simptomima i fokalnoj infekciji tačno ali pogešno konstatuje da je etiologija — prozeble noge ili reumatični uzroci i ispravno savetuje konsultaciju zubnog lekara.

2. Opisuje simptome periodontita (koga naziva sporo zapaljenje), odnosno gangrene complicate koja prouzrokuje periodontit i daje tačnu sliku oboljenja.

3. O teškoći dijagnostikovanja kariesa (endogenog i egzogenog), ali ne razgraničava koji je češći (mada je endogeni vrlo redak). Zatim opisuje simptome pulpita i upoređuje ih, po žestini bola, sa periodontitom; dalje govori o promeni boje zuba, postanku kariesa, teškoći dijagnostikovanja ako se karies nalazi na distalnoj strani, a ima susednih zuba. Prelazi, zatim na način dijagnostikovanja pomoću sonde i ogleдалa; opisuje suhu i vlažnu gangrenu, koju na prednjim zubima mogu lečiti zubni lekari. Dalje opisuje radix gangrenoza, koga mi danas tretiramo kao ridix relictia i preporučuje ekstrakciju gangrenoznih zuba.

4. Govori o malpoziciji zuba, koji otežavaju govor i žvakanje.

5. O ostrim ivicama zuba koje stvaraju dekubituse.

6. O mlečnim zubima, koji po dobu uzrasta smetaju stalnim zubima, i preporučuje ekstrakciju istih, kako stalni zubi ne bi ostali u malpoziciji.

Navodeći kontraindikacije za ekstrakciju zuba, dr Medović, konstatuje:

1. Ovde verovatno podrazumeva hemoragičnu dijatezu, uključujući skorbut.

2. Smatra da zube zahvaćene paradentozom ne treba ekstrahovati, već sanirati čišćenjem zubnog kamenca, što preporučuje lekarima.

3. Govori o hemofiliji kao kontraindikaciji za ekstrakciju.

4. Nije diferentovao da li misli na malignu tumefakciju ili otok nastao od apscesa ili flegmone.

5. Najverovatnije da misli na neuralgiju nervusa trigeminusa.

6. Pravi diferencijalnu dijagnozu između karioznog zuba i zuba koji nije kariozan, ali pacijent u tom predelu oseća bol — zbog drugih promena u organizmu. Istovremeno upozorava berbere da traže savet lekara, jer je teško naći uzrok tom bolu. Međutim, pogrešno savetuje parenje nogu u vrućoj vodi i sredstva za čišćenje, što po njegovom mišljenju odstranjuje bol.

Dr Medović, zatim govori sasvim ispravno o anamnezi, status lokalisu, upozorava na šta treba paziti: kada se zub ekstrahuje; posle ekstrakcije, kao i o komplikacijama koje se mogu desiti za vreme ekstrakcije.

Knjiga dr Medovića je u stvari popularni priručnik izrađen na principima tadašnje medicine, pristupačan slušaocima kojima se obraća. Jezik autora pokazuje neobično dobro poznavanje srpskog književnog jezika i srpske medicinske terminologije.

IZVORI I LITERATURA

- 1) Medović A., Male hirurškijske usluge i prva pomoć u povredama tela, Beograd, 1869. — 2) Dordević V., Srbija i Turska (1894—1897), SKA, Beograd, 1928. — 3) Stanojević V., Istorija srpskog vojnog saniteta, Naše ratno sanitetsko iskustvo, Beograd, 1925. — 4) Stanojević S., Istorija srpskog naroda u srednjem veku, SKA, Beograd, 1937. — 5) Jeremić R., Medicinske prilike u Zemunu, Beograd, 1750, 1935. — 6) Jeremić R., Zdravstvene prilike u jugoslovenskim zemljama do kraja XIX veka, Beograd, 1936. — 7) Jeremić R., Dubrovački lekari i susedni vladari i velikani, Dubrovački vijesnik, Dubrovnik, 1933. — 8) Jeremić R., Prilog istoriji zdravstvenih priloga Sremskih Karlovaca od 1772—1872, CRZ, Beograd, 1940. — 9) Jeremić R., Tadić J., Prilozi za istoriju zdravstvene kulture staroga Dubrovnika, Beograd, II, 1939. — 10) Kovijanić R., Stijepčević I., Kulturni život staroga Kotora, II, 1957, Cetinje; — 11) Jireček K., Istorija Srba, Beograd, I, II, 1952. — 12) Lesky E., Die Wiener medizinische Schule im 19 Jahrhundert, Graz-Köln, 1965. — 13) Katić R., Srpska medicina od IX do XIX veka, SANU, Beograd, 1967. — 14) Gavrilović V., Istorija stomatologije u Srba od XI do prve polovine XIX veka (rukopis teze). — 15) Gavrilović V., Uloga hirurga-berbera u razvoju srpske medicine i stomatologije, Stomatološki glasnik Srbije, Beograd, 1965, 2. — 16) Gavrilović V., Instrumenti za ekstrakciju zuba hirurga-berbera u Kneževini Srbiji, Dani zubozdravstvene službe, Zagreb, 1965. — 17) Gavrilović V., Prva srpska knjiga o ukazivanju prve pomoći, Zbornik radova XIV naučnog sastanka, naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd, 1965. — 18) Gavrilović V., Razvoj hirurškog rada u Srba od XIII do kraja XVIII veka, Zbornik radova XV naučnog sastanka, Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd, 1966. — 19) Gavrilović V., Prilog istoriji srpske stomatologije, IV stomatološka nedelja SR Srbije, Novi Sad, 1966. — 20) Gavrilović V., Oralno-hirurški zahvati starih srpskih lekara, Stomatološka sekcija SLD, Beograd, 1967. — 21) Istorijski arhiv grada Beograda, Zemunski magistrat, Beograd. — 22) Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd. — 23) Državni arhiv AP Vojvodine, Sremski Karlovci. — 24) Zbirka starih knjiga i rukopisa Matice srpske, Novi Sad. — 25) Državni arhiv u Kotoru: Sudsko-notarske knjige (1431—1652) i Upravno-političke knjige (1684—1814).

OLD SERBIAN DENTISTS (XIII—XIX CENTURIES)

Vera GAVRILOVIĆ

In this paper the autor writes that the first dentists in Serbia were surgeon-barbers. The development of dental medicine among the Serbs prior to the moment when Serbia lost her political independence, 1389. was similar to the development of dental medicine in other European countries. But after the invasion of Turks and the loss of independence, the growth of dental medicine became uneven, depending on whether it developed under the influence of Italy (Boka Kotorska), Austria (Serbian communities in Austria) or Turkey (Serbia proper)

The surgeon-barbers practiced both the teeth care and extraction until the first half of XIX century, since there were no University trained doctors in Serbia before 1819. The very fact that the work of surgeon-barbers was put under the control of medical authorities in the liberated state of Serbia can be taken as evidence of Serbian medical progress. As early as fifty years after the liberation of Serbia 1804. from the Turkish rule, „people's“ doctors completely lost their importance; primarily because of an ever increasing number of trained doctors.

At the same time, in Serbian communities in Austria, dental medicine applied at an increasing rate modern scientific results reaching them from the western parts of Europe. Thus, here too, the last traces of unscientific medicine were lost by the end of the first half of the XIX century.